

ARTEMIS I ARTEMID SLAVENA

SLAVOMIR SAMBUNJAK
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK: 291:7.046
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1998-11-11
Received

U nastojanju da objasni značenje prikaza na ninskome jelenjem parošku iz 8. - 9. stoljeća, motiv lova ili žrtvovanja i motiv alterniranih polja, autor je posegnuo za mitskim predodžbama Slavena i Hrvata iz poganskoga doba. Detalj rascvjetala bikovskoga repa, repa u formi žita, povezan je najprije s mitričkom vjerom, a posredstvom izjednačavanje Mitre i Artemide/Anahite i s vjerom Slavena. Jedno od najvažnijih slavenskih božanstava je Rod, a on dolazi u paru sa ženskim božanstvom, trojnim Rožanicama. Ta je slavenska mitska situacija paralelna s mitričkom, perzijskom, iranskom, ukoliko se tiče para Mitre i Anahite. Uz to, Rod i Rožanice se u slavenskim vrelima izravno izjednačuju s Artemidom i Artemisom, parom sa značenjem plodnosti, tj. Sunca i Vode, esencije i egzistencije.

Iz starohrvatske nekropole Ždrijac u Ninu, iz groba s prijelaza osmoga na deveto stoljeće, potječe predmet učinjen od jelenjeg roga, nepoznate namjene. Na jednoj njegovoj strani prikazan je prizor iz lova na jelena. *Lovac s kopljem u ruci ubada jelena u bijegu. Međutim, treba napomenuti da su zbog loše ušćuvanosti nalaza od spomenutog prikaza uočljivi tek pojedini detalji*¹. Oštećenje nesumnjivo otežava svaki diskurs o prikazu, a kamoli na onaj o njegovu značenju, a upravo taj je predmet ovome radu. Unatoč navedenoj teškoći, ipak ćemo ponuditi jedno moguće rješenje, naravno, bez pretenzija u pogledu konačnosti i potpunosti.

I

Prikaz se dakle najprije odredio kao lovna scena. Ali, već pažljivim razgledavanjem prikaza u sumnju je moguće dovesti i motiv koplja i motiv jelena

¹Belošević, Janko, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. stoljeća*, Zagreb 1980., str. 127.

u bijegu. Jer, koplje bi se moglo odrediti i kao križ i kao napuklina na predmetu, a jelenu noge kao da izrastaju iz glave, što je neprirodno. Drugi način da se lovna scena dovede u pitanje, ali sada sadržajnije, jest usporedba s predmetima identičnim po formi, namjeni i kulturnoj pripadnosti. Prikaza na takvim je predmetima više, a relevantni su prvenstveno oni s motivom životinja. Na jednome od njih prikazani su bikovi s dva repa i cvjetovima na vrhu repova. Ti su dovedeni u vezu s mitraizmom.² Kad se s obzirom na taj motiv pristupi prikazu o kojem je riječ, tada životinja na njem ne mora nužno biti viđena kao jelen u bijegu, nego ju je moguće vidjeti i kao bika okrenuta prema ljudskome liku, ali s dva repa u obliku klasa žita. Pritom nije isključeno da je na predmetu prikazan motiv tauroktonije. Nešto više od ove dvije mogućnosti, ljudskoga lika s jelenom ili bikom, nismo u stanju vidjeti. Također, vidjeti nešto manje od toga, primjerice samo jedno od toga, čini nam se nedostatnim, pa i nemogućim. Radije bismo pokušali pomiriti te dvije mogućnosti nastojeći najprije pokazati da su lov i žrtvovanje u bivstvenoj svezi.

Tom bi se pokušaju, čini se, mogla protiviti činjenica da je životinja, ukoliko je lik s dva repa, fantastična, pa ju je nemoguće dovesti u vezu s lovom ukoliko je lov privredna djelatnost. Valja, međutim, znati da je ovdje riječ o predmetu iz osmoga stoljeća i likovnome ostvarenju tradicionalnoga društva i stoga simboličnome i sakralnome. Zahvaljujući upravo tome moguće je pomiriti lov i žrtvu. U tradicionalnome društvu čovjek nije ubijao iz zabave i puke želje da prolijeva krv. Kad je lovio, zadovoljavao je prvenstveno potrebu za hranom te je lov jedan od vidova privrede ili, općenitije, razmjene materije s prirodom. Lov je izraz dominantne moći čovjeka ili pak borbe koju je čovjek uočavao na svim razinama manifestiranoga svijeta, u kojoj je i sam sudjelovao i koju je umjetnički izražavao. Najdublji smisao lova i njegovu bit sačinjava čovjekova intervencija u misterij života, prolijevanje krvi - životna fluida, prisvajanje, dakle, prava koje prvenstveno pripada božanstvu. Ubijanje je grijeh i onda kada se kod nevegetarijanaca vrši da se osigura hrana. Zato je čovjek tradicionalnoga društva pribjegavao sredstvu očišćenja kojega je krvava žrtva centralni vid.³ Kelti su, primjerice, svake godine prinosili žrtvu Artemidi o njezinu rođendan. Žrtvenu su životinju kupovali novcem koji su tijekom godina ulagali u božičinu blagajnu za svaku u lovu ubijenu životinju.⁴ Očito je, dakle, da je žrtvovanje kao ritual u bivstvenoj vezi s lovom kao privrednom djelatnošću i njegov smisao. Ono je prvobitni čin posvećenja jedne važne čovjekove privredne djelatnosti, kopula među svetim i profanim, pa su često podnosioci žrtava mitska bića. Zato nije čudo što su u sakralnoj umjetnosti bića često fantastična, pa i žrtvovane životinje mogu imati biljne repove. Iz toga slijedi da lovne scene nemaju nužno dokumentaran karakter. Ako tu ipak postoji koja nejasnoća, valja je pripisati našem nedovoljnom poznavanju duha tradicionalna društva i njegova izraza.⁵ I sumaran uvid u golemu

² Sambunjak, Slavomir i Smiljanić, Franjo, O besmrtnosti i svjetlosti kazuju kosti, *Dometi*, 12, 1982.

³ Duchesne-Guillemin, Jacques, *L'Iran antico e Zoroastro*, u *Storia delle religioni*, 2. *Da Babilonia a Zoroastro*, Laterza 1977., str. 123.

⁴ Frazer, Sir James George, *Zlatna grana*, I, Beograd, 1977., str. 178.

⁵ Huot, Jean-Louis, *Iran. Od prvih početaka do Ahemenida*, Otakar Keršovani, Rijeka, 1973., str. 106, uz napomenu uz sliku otiska jednoga mezopotamskoga cilindričnoga pečata čini jednu takvu grubu pogrešku kad prikaz određuje kao lovnu scenu. A prikazan je čovjek koji

likovnu građu s animalističkom motivikom, onu koja započinje još s pećinskim slikarijama prvobitnih ljudi i traje kroz sve vrijeme postojanja tradicionalnoga društva, potvrđuje gore izneseno. To, naravno, ponajprije mora vrijediti za ona likovna ostvarenja koja se ikonografski približavaju prikazu iz Nina a u kojima se čovjekov lik odnosi prema životinjskome tako da, svedeno na geometrijski odnos, čine formu blisku slovu L ili obratnome slovu T. Drugim riječima, čovjek je uspravno a životinja sa zemljom paralelno biće. Vidjet će se da se većina takvih prikaza daje svesti na lov ili na žrtvovanje. Zato nam se, a i zato što je to isuviše zahtjevan zadatak, čini nepotrebnim ulaziti u detaljnije raščlanjivanje te opsežne građe. Ipak, primjera radi navest ćemo nekoliko prikaza osoba iz ikonografske sheme bliske onoj prikazu s kosti iz Nina: Gilgameš i njegova borba s bikovima, Heraklo i njegova borba s lavom i jelenom i bikom, Nika, Silvan, Hermo, i slično kada je riječ o mitskim osobama. Među stvarnim osobama su lovci u magijskim lovnim scenama, prikazi borbi s bikovima, na Kreti, primjerice, podnosioci žrtava u Perziji, Egiptu, Grčkoj, antičkoj Italiji itd.

Iako se iznošeni primjeri o bliskosti lova i žrtvovanja mogu smatrati nedostatnima, samo su ilustrativni, te je osim tih motiva na prikazu iz Nina netko možda u mogućnosti vidjeti i što drugo, ipak predlažemo da se uvjetno i privremeno smatra da su na prikazu dana upravo ta dva motiva. Neka to bude hipoteza koja će se tijekom ovoga rada provjeravati. Iz nepreglednoga mnoštva prikaza s navedenom ikonografskom shemom prinuđeni smo izdvojiti neke, i prema mogućnostima ih ograničiti, da bi se konačno prihvatili ili odbacili, djelomično ili u potpunosti. Smatramo, dakle, da je na kosti iz Nina prizor u vezi s krvnom žrtvom i/ili lovom u vezi s njom, a kad već moramo prihvatiti taj metodološki postupak, dovedimo ga do kraja: smatramo da su lovci i podnosioci žrtve Mitra i Artemida. Opće je poznato da su ta dva lika iz indoevropskih mitova u vezi sa žrtvovanjem, o čemu svjedoče i likovni i pisani izvori.⁶ Te su mitske osobe u vezi s lovom i životinjama uopće, a posebno onima koje na kosti prepoznajemo: ili jelenom, ili bikom s repom u formi žita.⁷

Prema legendi, najvažnije djelo u Mitrinu životu bilo je ubojstvo prvobitnoga bika, prvoga živoga stvora u Ahura Mazdinu stvaranju. Divlji je bika Mitra morao ukrotiti pa mu je skočio na leđa i toliko ga izmučio da mu je stražnje noge mogao uprtiti na leđa i odnijeti ga u svoju spilju. A kada mu je bik kasnije pobjegao, Sol je Mitri naredio da ga ubije. Mitra je bika dostigao, uhvatio za nozdrve i zaklao. Od bikova tijela nastao je biljni pokrov, od srži i moždina žito, od krvi vinaova loza a od sjemena sve korisne životinje. Tako je smrt prvobitnoga bika poslužila u stvaranju novoga, boljega i plodnijega života.⁸ Mitrička likovna ostvarenja često prikazuju pojedine faze iz Mitrine legende. Mitra

---

lukom i strijelom gađa krilatu životinju uspravlenu na stražnje noge, dok je pozadina scene ispunjena nebeskim tijelima ili njihovim simbolima. Zar to nije prikaz s kozmičkom, bolje, kozmogonijskom tematikom?

⁶ Za pisane izvore usp. Ovidije, *Fasti* V., 385-390, gdje je riječ o Mitri i Artemidi, te komentar uz te stihove.

⁷ Mitra u lovu na gemi iz ahenidskoga perioda; Artemida u vezi s lovom na jelena u: Szafranski, Włodzimierz, *Religiozni običaji, obredi i simboli u staroj Evropi*, str. 313.

⁸ Mandić, Oleg, *Od kulta lubanje do kršćanstva. Uvod u historiju religija*, Zagreb, 1954., str. 367.

se prikazuje kako nosi prvobitnoga bika,⁹ ili kako nakon njegova ubojstva slavi sa Solom.¹⁰ Ipak, najčešće se prikazuje u času ubojstva bika kad s frigijskom kapom na glavi drži bika za nozdrve i zabija mu nož u vrat.¹¹ Taj je prikaz možda sadržajno najbliži onome s kosti iz Nina; ikonografski su mu bliži oni u kojima Mitra bika nosi na leđima. Tako bi se, naime, mogao shvatiti i prikaz na kosti iz Nina: čovjek za noge drži jelena. činjenica da je riječ o jelenu, a ne o biku, može se ublažiti usporedbom s mitričkim reljefom iz Bosne, gdje je umjesto bika prikazan ubijeni ovan; a ako se bik može zamijeniti ovnom, zašto ne bi mogao i jelenom?¹² Tako bi se mogao shvatiti, ili kao oni prikazi na kojima je Mitra prikazan kako stoji nad ubijenim bikom. Svakako, prizor s kosti može se i ikonografski i sadržajno dovesti u vezu s Mitrinim žrtvovanjem bika, što ipak u prvome redu omogućuje bikovski rep u obliku klasa, viđenje koje je proizišlo iz usporedbe s relevantnim prikazom na kosti iz Ivoševaca,¹³ kao i iz usporedbe s mitričkim spomenicima na kojima bikov rep tako često ima oblik klasa.¹⁴ Klas u bikovu repu upućuje na smisao mitričkoga mita: novogodišnje obnavljanje prirodnoga ciklusa.¹⁵

No, rekosmo, prikaz se s jelenje kosti iz Nina može ikonografski dovesti u svezu s Artemidom. Letina je kći božica noćne, mjesečeve svjetlosti i lovkinja, *agrotera* koja vlada poljima, ali i šumama, brdima i brzim vodama. Nastavlja na minojku *potnia theron* koja ubija, ali i štiti životinje. Artemida iz Arkadije za simbol je imala medvjeda, ali joj je prvenstveno posvećen jelen. Jeleni su upregnuti i u njezina kola. često se naziva *elafebolos*, ubojica jelena, pa su joj u Ateni jelene i žrtvovali. Artemida je djevica, ali kao Artemida Efeška oblik je orijentalne božice - majke, personifikacije plodnosti, što je u zamršenoj logici mita i te kako moguće. Bliska joj je i Artemida Anaitide.¹⁶ Dakle, kao *elafebolos* i *potnia theron* Artemida se dovodi u svezu s jelenima, što je potvrđeno i likovnim djelima. Prikazuje se u času kada iz tobolca vadi strijelu da bi pogodila jelena koji joj je u blizini, ili s košutom (jelenom) pod nogama. Nije bez značenja ni to što se jelen znade zamijeniti bikom: u staroj su Ateni umjesto bika kod običaja *bufonia* znali žrtvovati jelena,¹⁷ kao ni to što nije beznačajno da su Dijanine ptice, golubice, u bivstvenoj vezi s bikovima.¹⁸

Razlozi koji su nam omogućili da uspostavimo vezu između Mitre i

⁹ Na spomeniku iz Konjica, Gabričević, Liturgijsko značenje na reversu mitričke kulne slike iz Konjica, u: *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987., Tab. 12a; isto i u: *GZM*, VII, 1952, slika.

¹⁰ Gabričević, *op. cit.*, Tab.12b.

¹¹ Primjerice, još na mitanskom pečatu iz oko 1450. p. n. e., Huot, *op. cit.*, str. 114.

¹² Usp. Gabričević, *op. cit.*, slika i str. 196.

¹³ Usp. naprijed.

¹⁴ Medini, Julijan, *Ljubica Zotović, Mitraizam na tlu Jugoslavije*, Beograd, 1973., *Diadora*, sv. 8., str. 193., Zadar, 1975. navodi da je na tlu bivše Jugoslavije pronađeno trinaest mitričkih spomenika s bikom kojega rep ima formu klasa.

¹⁵ Eliade, Mircea, *De Zalmoxis a Gengis-khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Payot, Paris, 1970., str. 144.

¹⁶ Prampolini, Giacomo, *La mitologia nella vita dei popoli*, I, str. 349.

¹⁷ Kulišić, Špiro et al., *Srpski mitološki rečnik*, s. v. Jelen

¹⁸ Chevalier, Jean i Gheerbrant, Alain, *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb, 1983., s. v. Golubica.

prikaza na našoj kosti dijelom vrijede i za Artemidu. Prikaz na kosti je toliko oštećen (a možda i nevjest) da ne omogućuje donošenje konačnoga suda o spolu ljudske figure, kao ni o vrsti i položaju životinje. Kažemo "nevjest ili oštećen" jer ne bismo baš htjeli unaprijed tvrditi da je lik čovjeka svjesno i namjerno androgin, a lik životinje ambivalentan, budući da bi nam to isuviše išlo u prilog. Radije zasad ostajemo pri tome da je Artemida, poput Mitre, tako često prikazivana uz životinje poput pasa, lavova, jelenova i sl., i u takvim odnosima prema njima da su mnoga od tih ostvarenja ikonografski bliska onome s kosti, što nadalje omogućuje i doktrinarno uspoređivanje. Iznoseći opće poznate podatke o Mitri i Artemidi, naglašavali smo motive žrtvenih životinja, bikova i jelenova. Pa iako će u daljnjem tijeku rada još biti riječi o žrtvovanju i životinjama, završit ćemo ovaj dio našega teksta još nekim općim napomenama: pojam žrtve je oblik simbola u kojem materijalni predmet simbolizira duhovno dobro. Prinošenje materijalnoga dobra naknađuje se duhovnim: vrlina je žrtve u odnosu materija - duh. Zato se na žrtvu prinose najdraže stvari.¹⁹ Kada je pak riječ o likovnim prikazima žrtvovanja i lova, pa i onima u vezi s Mitrom i Artemidom, bez obzira na vrstu životinje, nemoguće je ne primijetiti da je kod većine ikonografskih shema prisutno lako uočljivo dvojstvo osnovnih linija: lovci i podnosioci žrtava, bogovi ili ljudi, stoje uspravno. Životinje, naprotiv, zauzimaju horizontalan stav. Tko je navikao da u sakralnoj umjetnosti traži dokumentarno, naturalistička svojstva, neće u toj činjenici vidjeti ništa značajno. Ali tko teži dubljoj spoznaji prikaza, taj to svojstvo mora uočiti i istaknuti, štoviše, i usporediti s izvorno i davno hermetičkim znacima na koja su nastavila i današnja pisma i brojke "civiliziranih", a gdje će se uspravnost predstavljati okomitim znakom: u geometrijskoj simbolici uspravna crta označava nadilaženje i transcendenciju. Slično, ali suprotno, vrijedi i za vodoravnost: ona razdvaja materiju od duha.²⁰ Neka se primjerice samo usporedi semitsko pismo pa će se već kod prvih grafema, *alif* i *bet*, uočiti izrazita okomitost i njoj nasuprotna horizontalnost.²¹ Mislimo da to nije bez značenja za prikaze našega motiva žrtvovanja ili lova, utoliko više što je poznata njihova povezanost s duhovnim i materijalnim istodobno. Također i zbog toga što su životinje simboli kozmičkih, materijalnih i duhovnih principa i što ne moraju nužno stajati na četiri noge, u horizontalnome položaju. Mogu, naime, stajati i na dvije noge kada više ne predstavljaju životinje, nego ljude.²² Tako je Knopp u Mitrinu žrtvovanju bika vidio prodiranje muškoga principa u ženski, vatre u vlažno, Sunca u Mjesec, i time objašnjavao simboliku plodnosti. Jung pak u njem vidi "simbol pobjede duhovne naravi čovjeka nad njegovom životinjskom prirodom."²³ I Artemidino ubijanje jelena znači pobjedu duha nad niskim životinjskim porivima.²⁴

¹⁹ *Rječnik simbola*, s. v. Žrtva.

²⁰ Cerchio, Bruno, *Simbologia astrologica*, Roma, 1981., str. 26.

²¹ Guénon, René, *Simboli della Scienza sacra*, Milano, 1984., str. 106.

²² *Rječnik simbola*, s. v. Uspravnost; usp. također i zanimljiv bosanski muslimanski tekst o alfabetu, gdje je *alif* princip, počelo, sve, a *bet* posuda, u: Kulundžić, Zvonimir, *Historija pisama*, Zagreb, 1957., str. 482. Znamo, nadalje, da je posuda simbol ženskosti, ženskoga božanstva što, naravno, potvrđuju i likovna ostvarenja.

²³ *Rječnik simbola*, s. v. Bik.

²⁴ Dubok zahvat u smisao krvne žrtve u Grka v. u Detienne, Marcel, *I Giardini di Adone*, Torino, 1975., pogl. Il bue di aromi, str. 47 - 80.

II

Značajan put, onaj koji bi predstavljao udaljavanje od nesigurna tla hipoteze, mogao bi biti onaj koji bi pokazao bivstvenu vezu između Artemide i Mitre. Zar da očekujemo i idealno: njihovo izjednačavanje? Primjerice, nešto slično onome što je ostvareno na prethistorijskoj skulpturi koja gledana s jedne strane predstavlja ženski lik, a gledana s druge - falus.²⁵ Takva mogućnost ne bi ostavljala prostora za sumnju u metodološku ispravnost ovdje primijenjenoga hipotetičnoga izoliranja motiva Mitre i Artemide iz širokoga prostora lova i žrtvovanja, privrednoga i svetoga. Ali da ne pogriješimo brzajući, jedno smo istraživanje dužni provesti i bez obzira na moguću udaljenost cilja. On će, ako uspije, razriješiti dilemu: Mitra ili Artemida, koja u hipotezi postoji.

Najprije je važno znati (i izričito kazati, premda smo se tako zapravo već i bez objašnjenja ponašali) da govoriti o Artemidi znači govoriti i o rimskoj Dijani. Naime, još u VI. st. p. n. e. na tlu Italije došlo je do spajanja tih božanstava. Pridružena im je i Hekata, božica Mjeseca.²⁶ Ali ono što je za nas najznačajnije jest to što se može uspostaviti veza između Artemide (Dijane) i jednoga od oblika azijske Velike majke (*Magna mater*) koja je štovana u raznim oblicima još od mezopotamske prethistorije. Nazivana je Ištar, Kibela, Ma, Mater...²⁷ Ta su božanstva plodnosti i gospodarice divljih zvijeri konačno rezultirala imenom Anahita kod Iranaca.²⁸ Jedno njezino svojstvo, netaknutost, neporočnost i djevičanstvo, koje to ime i znači, preuzela je od imena elamske božice Nahunte.²⁹ Ta je Anahita postala prototip već spomenutoj Artemidi Anaitidi, lidijskoj božici, vjerojatno stoga što je lako mogla vršiti utjecaj s područja Frigije, Kapadokije, Ponta i, na kraju, Lidije, gdje je bila popularna,³⁰ ako ne i zbog dubljih veza. Jedna od varijanata personificirane plodnosti i Velike majke je i Artemida Efeška, bliska Artemidi Anaitidi.³¹ Ta je Artemida prikazana na jednoj rimskoj kopiji grčkoga kipa u odjeći ukrašenoj lavovima, s mnoštvom grudi koje ju predstavljaju kao utjelovljenu plodnost.³² Plodnost i voda su u neraskidivoj simboličkoj vezi. Voda je ono što povezuje Artemidu (Dijanu) s Anahitom, Vodom, širokom, razlivenom, ozdravljujućom, s davnim indoiranskim božanstvom rijeka i plodnosti, jako poštovanim.³³

Dodajmo tomu da su tri imena Anahite: *Ardvi Sura Anahita* možda u vezi s

²⁵ Torbrügge, Walter, *L'arte europea delle origini. Preistoria e protostoria*, Milano, 1969. str. 18.

²⁶ Prampolini, *La mitologia*, I, str. 346. i 356.

²⁷ Mandić, *op. cit.*, str. 366.

²⁸ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 112-113.

²⁹ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 112-113.

³⁰ Prampolini, *La mitologia*, I, loc. cit.; Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 169; Turcan, Robert, *Le religioni orientali dell'impero romano*, u: *Storia delle religioni*, 4. *L'impero romano e l'Oriente*, Laterza, 1977., str. 39.

³¹ Prampolini, *La mitologia*, I, str. 349.

³² Prampolini, *La mitologia*, I, slika na str. 351.

³³ Po *Avesti*, Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 129, 153; reljef Artemide u haljini valovitoj kao voda, iz Delfa, v. u Hefner, German, *Kreta i Helada*, Rijeka, 1969., str. 113; Usp. i Herodota koji kaže da Perzijanci ne pljuju u rijeku, *Historija*, I, 138.

Dijanom kao *triviom* a Artemidom kao *trioditidom*.³⁴ To pak što su krilate samo je još jedno između mnogih zajedničkih svojstava ovih božica.³⁵

Već i površno izjednačavanje Anahite i Dijane, dakle, daje naslutiti da su Mitra i Anahita u stanovitoj povezanosti: ta i Anahita je azijskoga podrijetla, štovise i perzijskoga, kao i Mitra. Ali ta je povezanost izvanjska i još uvijek, naravno, vrlo malo znači. Potrebno je tražiti i iznaći više. Činjenica da se ponegdje Mitra izjednačuje s Apolonom tu bi nam mogla biti od pomoći. Tako, primjerice, na spomeniku u Komageni stoji napisano: *Apollon Mitra Helios Hermes*.³⁶ A i Herodot identificira Mitru i Apolona. On kaže da Skiti obožavaju boga Goitosurosa koji odgovara helenskome Apolonu.³⁷ Budući pak da se u Avesti Mitra slavi kao božanstvo "širokih pašnjaka", avestičko je *sura* "prvak" a *gaetha* "stoka", to je Goitosuras Apolon-Mitra.³⁸ Kako, uz to, na prizorima Mitrina žrtvovanja bika nailazimo na sedam zvijezda ili nebeskih žrtvenika (koji označavaju sedam nebeskih sfera) te kako postoji sedam stupnjeva mitričke inicijacije,³⁹ a sedam je ujedno i Apolonov broj, simbol spoja neba i zemlje, muškog i ženskoga, tame i svjetlosti,⁴⁰ to smo u mogućnosti i time osnažiti vezu koja postoji između Apolona i Mitre. Možda zato nije ni nužno da raspravljamo o tvrdnji da se Mitra poistovjećuje s Fetonom, simbolizirajući njegovu ulogu u konačnome kozmičkom požaru. Naime, nakon ubojstva bika Mitra se popeo na Sunčeva kola kao što je to učinio i Feton.⁴¹ A učenje o kozmičkome požaru slično je učenju stoika. Dion Krizostom objašnjava da su ga naučavali "Zaratuštra i sinovi maga koji su ga preuzeli od njega."⁴² Tako je konačno stvorena slika o sunčanom spasitelju Mitri kakvu nalazimo u *Sibilinskim knjigama*, Vergilija i dr. Budući da je Mitra solarni bog, Cummont je mogao u svome Kraju svijeta po učenju zapadnih maga reći: "Kad završe vremena, Mitra će se s neba vratiti na zemlju, oživjet će sve ljude i dobrima će ponuditi čudesno piće koje će im pribaviti besmrtnost, dok će zli, zajedno sa samim Ahrimanom, biti uništeni vatrom koja će proždrijeti univerzum."⁴³

Mitra je "ratnik bijelih konja, brzih strijela", kao i Apolon i kao Apolonova sestra Artemida. Ona je od Zeusa dobila zlatan luk sličan luku njezina brata, a "bijeli su konji" svjetlost.⁴⁴ Tako otkrivamo da su Apolon i Artemida, a zbog onoga rečenoga gore još i Mitra i Anahita, brat i sestra, možda i blizanci. Ipak, da ne bismo pretjerali, a neke nužnosti za to i nema, u daljnjem uspoređivanju

³⁴ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 129; Nodilo, Natko, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split, 1981. str. 625.

³⁵ Usp. krilati kip Artemide Orthia iz VII. st. p. n. e. i krilatu božicu s mitanskoga pečata koja je Anahita, *poitia theron* i božica plodnosti, Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 114.

³⁶ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 166.

³⁷ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 117; Herodot, *Hist.* IV., 59.

³⁸ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 116.

³⁹ Turcan, *op. cit.*, slika na str. 75.; James, E. O., *Usporedna religija. Uvod u istorijsko proučavanje religije*, Novi Sad, 1978., str. 216.

⁴⁰ *Rječnik simbola*, s. v. Apolon.

⁴¹ Turcan, *op. cit.*, str. 79.; Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 167.

⁴² Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 167.

⁴³ *Cit.* u Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 167.

⁴⁴ Graves, Robert, *Grčki mitovi*, Beograd, 1969., str. 75.; Turcan, *op. cit.*, str. 31; na mitričkim reljefima Sunce vozi kvadrigu a Luna bigu.

nećemo inzistirati na Apolonu i, eventualno, božanstvima koja su mu bliska, već ćemo se zadržati uglavnom na vezi Mitre, s jedne strane, i Artemide - Anahite, s druge.⁴⁵ Iznijet ćemo nekoliko opazaka, najprije, ipak, o poistovjećivanju Apolona i Dijane. Nigidije izvješćuje da se Apolon *thyraios* poistovjećuje s Dijanom Triviom.⁴⁶ Osim ovoga, jasno je da ih povezuje zajednički motiv svjetlosti. Apolon je dnevna, sunčeva, a Artemida noćna, mjesječeva svjetlost. Korijen *di-* iz imena *Diana* označava svjetlost, bljesak munje.⁴⁷ Kako se i Mitra pojavljuje u trijadi,⁴⁸ a još im je, Apolonu i Artemidi, i svjetlost zajednička s Mitrom koji se u *Avesti* određuje kao svjetlost na horizontu, to se i Mitra pojavljuje zajedno s Anahitom, dakle i Artemidom. Ilustrirat ćemo to izjednačavanje još nekim primjerima. Tako je Artakserkso III. podigao kip Anahite koja se združuje s Mitrom kao ženski genij vatre.⁴⁹ Anahitino pak vodeno biće ukazuje na nekakvu vezu s Mjesecom, nužnu kod lunarnih božanstava. Da su pak u mitraizmu Mjesec i Sunce u svezi, pokazuje činjenica da u mitričkim inicijacijama stupanj *Persa* prima pomazanje medom. Medom čiste ruke ti "čuvari plodova" a štiti ih Mjesec (Luna). Smatralo se da Mjesec proizvodi med i potiče rast žita,⁵⁰ a poznato je da je med element Sunca.⁵¹ Znamo također da se u Arijevaca i Sunce i Mjesec smatraju zlatnim jabukama i žutim i zelenim bićima.⁵² Zato riječi *hari, harit* znače žuto ili zeleno, ali još same po sebi znače i Sunce i Mjesec.⁵³ Lavovi koji su posvećeni Anahiti, a i u vezi su s Artemidom (uzgoj lavova u hramu, lavovi na Artemidinim kipovima itd.) u mitraizmu predstavljaju element vatre. Jedan su od stupnjeva mitričke inicijacije, u kojem inicirani za atribut imaju lopatu za vatru i u vezi su, naravno, s medom.⁵⁴ Kod Kušana u vezi se s Mitrom nalazi bog mjeseca Mak i bog vatre Forro.⁵⁵ Također, Sunce, ie. *s(a)uel-n-*, stind. *Surya*, staroiranski *xvarenah*, "farn", "sunčevo višnje blago", i Mjesec, ie. *mem-s*, stupaju u bračni odnos.⁵⁶ Blizu smo, dakle, zaključku da su svjetlost, Sunce i vatra te Mjesec u vezi i zamjenjivi, i to valjda ne izaziva čuđenje. Ali, valja ipak još jednom istaknuti da su Iranci smatrali da cijelu gamu bića i egzistencije prožima vatreni fluid zvan *xvarenah*. On je životni princip i emanacija Sunca.⁵⁷ Razumljivo je stoga da ga posjeduje Mitra. Ali posjeduju ga i vodena stvorenja: Apam Napat, vrlo star bog koji je stvorio muškarce, spominjan u *Avesti*, Nećak Voda, koji sadrži životvorni

⁴⁵ Ovako izražen odnos između Artemide i Anahite potvrđen je i u Grčkoj u imenu Artemide Anaitide, Prampolini, *La mitologia*, I, i gore.

⁴⁶ Macrobius, *Sat.* I, IX; usp. i Artemidu trygaiu.

⁴⁷ Prampolini, *La mitologia*, II, str. 187.; Zaninović, Marin, Kult božice Diane u Senji, *Senjski zb.*, IX, sv. 9., 1981-82., str. 49.; Isidor Seviljski u *Etimologijama* Dijanino ime tumači ovako: "Dianam autem vocatam quasi Duanam, quod die et nocte luna appareat", a prema Varonu zvala se: "Di visam hinc quod lune in altitudinem et latitudinem simul eat Diviana appellata."; Spartanska Artemida Orthia je "na svjetlost izlazeća", Zaninović, *loc. cit.*

⁴⁸ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 114.

⁴⁹ Turcan, *op. cit.*, str. 71.

⁵⁰ Turcan, *op. cit.*, str. 77.

⁵¹ Turcan, *loc. cit.*

⁵² Nodilo, *op. cit.*, str. 630.

⁵³ Nodilo, *op. cit.*, str. 629.

⁵⁴ Turcan, *op. cit.*, str. 77; mozaik iz mitreja u Ostiji.

⁵⁵ *Mify narodov mira. Enciklopedija*, II. Glavni redaktor S. A. Tokarjev, s. v. Mitra.

⁵⁶ *MNM*, I., s. v. Indoevropskaja mifologija.

⁵⁷ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 120-122.

fluid nastao od Sunca i munje. Stvorio je upravo muškarce jer oni posjeduju spermu, "ekstrakt" *xvarenaha*.⁵⁸ Naravno da ta svjetlost teče onda i u vodi Anahite.⁵⁹ Sperma, svjetlost i voda, uz drugo do sada kazano, omogućuju da se završi s vezom Mitre-Sunca s Anahitom-Artemidom-Vodom-Mjesecom. Mitra, dakle, jest u vezi s vodom, i to bivstveno. Veza Sunca s vodom plodi raslinjem, kišom, rađanjem života.⁶⁰ Mitra ima sposobnost da otvara izvore čudotvorne vode,⁶¹ a njegov već spominjani bik pridružuje se kompleksu simbola plodnosti: rogu, nebu, munji, kiši.⁶² Postoji povezanost vode i Sunca-Mitre: s raslinjem, kišom, rađanjem i životom, dakle i s Anahitom. Dijana je božica Mjeseca, vode i, posebice, plodnosti. Frazer je svoje veliko djelo o zlatnoj grani i napisao da bi upravo dokazao Dijanin plodotvorni karakter. Njoj kao takvoj, kao božici plodnosti, potreban je muški partner. To je, po našem sudu, Mitra. Božanski par Mitra-Artemida sličan je onome Kibebe i Atisa. On je "samo jedan oblik obožavanja snaga nepoznatih tadašnjim ljudima, što uzrokuje postanak vegetacionih ciklusa od kojih zavisi njihov život."⁶³ Dio takva para je i Mitra: "U nekim se krajevima ovaj kult plodnosti mijenja tako da se božanski par pretvara u jedno božanstvo koje ima i muške i ženske osobine: to je bradata Ištar Alilat u Babilonu i bradata božica plodnosti na otoku Cipru. Na to se spajanje vjerojatno odnosi Herodotova napomena da Zapadni Magi u Kapadokiji štiju jedno božanstvo Mitra-Afrodita. U drugim se krajevima gubi muški partner i tada nastaje kult Artemide Efeške, izrazite božice plodnosti. Negdje se opet izgubila ženska komponenta toga božanskoga para. Tada je Mitra ostao sam kao božanstvo plodnosti i njegovo se obožavanje proširilo po svim predjelima Rimskoga carstva."⁶⁴ Umjesto suvišna komentara ovome citatu dodajmo radije da je Herodotovo zamjenjivanje Mitre s Afroditom, istina, pripisano njegovoj nepažnji,⁶⁵ ali da li baš nužno? Ta skitsko je božanstvo plodnosti muško, gdje bismo očekivali žensko i Anahitu.⁶⁶ Ta je, pak, što je jako važno, prikazana na novcu Kosroa II. sa zrakama na glavi, uz oltar vatre, što ju povezuje s vatrom i Suncem. Firmik Materno o mazdejcima piše: *Ignem in duas dividunt potestates, naturam eius ad utrumque sexum transferentes et viri et feminae simulacro ignis substantiam deputantes*.⁶⁷

Bik, poglavito onaj kojega ubija Mitra, ima ambivalentan karakter. S jedne se strane povezuje s kultom Velike majke, Mjesecom, odnosno Venerom, vodom i plodnošću, pa je u Perziji Mjesec čuvar bikova tako važna sjemena *gaocithra*: na Mjesecu je prvobitni bik ostavio sjeme. S druge pak strane, bik je zbog vatrene

⁵⁸ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 121.

⁵⁹ Sambunjak - Smiljanić, *Dometi*, 12.

⁶⁰ *MNM*, II., s.v. Mitra.

⁶¹ Turcan, *op. cit.*, str. 79.

⁶² *Rječnik simbola*, s. v. Bik.

⁶³ Mandić, *op. cit.*, str. 366-367.

⁶⁴ O. Mandić, *op. cit.*, str. 367.

⁶⁵ Duchesne-Guillemin, *L'Iran*, str. 161.

⁶⁶ Schrieber, Herman i Georg, *Prijestolja pod pijeskom. Vladari i države starih vremena*, Zagreb, 1962., slika na str. 145.

⁶⁷ Cit. u Duchesne-Guillemin, *La chiesa sassanide e il mazdeismo*, u: *Storia delle religioni*, 4. *L'impero romano e l'Oriente*, Laterza, 1977., str. 30-31.

krvi, ali i zbog prosipanja sjemena, solarno biće.⁶⁸ Iz kojega se razloga bik žrtvuje Anahiti od koje je nastala Artemida, nije, mislim, ovdje nužno istraživati.⁶⁹ Važnije je naglasiti da je i jelen solarno biće,⁷⁰ a Artemidine golubice su ekvivalent biku.⁷¹ Zbog svega je rečenoga jasno zašto se u antici Mitra i Artemida (Dijana) prikazuju u identičnoj ikonografskoj shemi, onda, naime, kada kolju životinje.

III

Nama je pak doba da se zapitamo kakve to veze imaju Mitra i Artemida s prikazom nađenim u grobu osmoga - devetoga stoljeća u Ninu, a da tu vezu ne predstavlja samo ikonografija lova i krvave žrtve. Čini nam se naime da su u osmome stoljeću, koje doba slobodno možemo pretpostaviti i kao vrijeme nastanka prikaza na kosti, već davno mrtva poganska božanstva antičkoga ili helenskoga svijeta. I istočna i zapadna. Ali već površan uvid u vjeru na Balkanu pokazuje da tome baš i nije tako. Dijana, ili neki njezin vid, preživjela je buru seobe naroda.⁷² No, primjetit će se s pravom, to je doprinos koji su vjeri novodošli pa, dosljedno, i Hrvata iz Ždrijaca u Ninu mogli prinijeti samo domorodci. Isti se prigovor, ali taj tek s velikim oprezom, može uputiti tvrdnji da se kod Slavena na jugu koristi riječ *mir* u značenju koje dopušta mogućnost da je nastala od oblika Mitrina imena, Mihr, i da je jedan od dokaza koji narodnu vjeru Južnih Slavena dovodi u genetičku svezu s vjerom Iranaca. Prisjetimo li se da se u vezu s istim iranskim božanstvom dovodi i opći slavenski izraz *bog*, a poglavito ako sam u pravu kada mislim da su iranskoga sakralnog porijekla imena *Magan* i *Mirvan*, vezana uz legendu o hrvatskome naseljenju otoka Silbe (uz to i tu u vezi sa životinjama, ovcama, koje pleme slijedi), bit će jasno da je veza Mitre i Artemide s Južnim Slavenima moguća i drugim putem, a ne samo posredstvom domorodačkoga, uostalom, već davno pokrštenog stanovništva. Slutimo da postoje široke i općeslavenske vjerske veze s Perzijom, a onda i s mitraizmom.⁷³ To nas ne treba čuditi: Slaveni su, kao i Grci i Rimljani uostalom, Indoeuropljani koji su, k tome, s Perzijom i zemljama iz njezine kulturne sfere graničili i mogli, konačno, barem pretrpjeti vjerske utjecaje. Onako kako su pretrpjeli Grci i Rimljani, kada je riječ o Mitri i Artemidi (Dijani). Ali, da se ne bismo izgubili u općenitostima i inače preteškoga i diskutabilnoga pitanja, prijedimo na konkretno. Počet ćemo, da bismo isključili navedeni mogući prigovor o utjecaju domorodaca, nehrvata i neslavena, s jednim tekstom iz dubine slavenskoga svijeta i relativno kasnim (odgovarajući pisani izvori iz područja Južnih Slavena, kao što je poznato, jedva da postoje, ili točnije, ne postoje, pa smo na komparaciju i prinuđeni), ali imajući na umu bitne kulturne veze između Rusa/Ukrajincima i Hrvata u relevantno doba. U

⁶⁸ *Rječnik simbola*, s. v. Bik.

⁶⁹ O tome usp. Turcan, *op. cit.*, str. 45.

⁷⁰ Nodilo, *op. cit.*; *Rječnik simbola*, s. v. Jelen.

⁷¹ *Rječnik simbola*, s.v., Golubica.

⁷² Stipčević, Aleksandar, *Iliri. Povijest, život, kultura*, Zagreb, 1974., str. 80; Zaninović, SZ, IX, sv. 9., str. 50-51.

⁷³ Jakobson, Roman, *Slavic Mythology*, Funk Wagnalls, *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, vol. II, New York 1950.; Vyncke, Frans, *La religione degli Slavi*, u: *Storia delle religioni, 5. Slavi, Balti, Germani e Celti*, Laterza, 1977.; Sambunjak - Smiljanić, *Domesti*, 12/1982.

jednoj ruskoj homiliji, gdje je riječ o Ozirisu, kaže se: "*Kad ga je majka donijela na svijet, učinjen je bogom i osuđeni su mu prinostili veličanstvene žrtve; Kaldejci su običaj preuzeli i počeli prinostiti veličanstvene žrtve Rodu i Rožanicama, nakon rođenja Ozirisa... odatle proizlazi i običaj Grka da prinose žrtve Artemidu (sic!) i Artemidi, to jest Rodu i Rožanicama... Običaj je prešao i na Slavene, te eto i Slaveni također prinose žrtve Rodu i Rožanicama.*"⁷⁴

Želimo li prema propovjedniku biti nepovjerljivi, možemo ne uzeti ozbiljno njegovo poznavanje povijesti religija pa odbiti da mu vjerujemo o tijekovima utjecaja. Ipak, primijetimo da su božanska bića Slavena Rod i Rožanice, ili neka njima slična, poštovana u Kaldeji (drugačije kazano, u Perziji) te da su odatle, ili iz Grčke, prešla Slavenima. Također smo dužni primijetiti kako su slavenski Rod i Rožanice u Grčkoj nazivani Artemid i Artemis, budući da je u ovome radu riječ o Artemidi-Anahiti i njezinome muškome partneru kojega smatramo Mitrom. Ali, rekosmo, ne treba izvoru vjerovati na riječ, no konstatirajmo da je u paru Rod-Rožanica prepoznat božanski par koji odgovara egipatskome paru Oziris i Izida, te da su Rod i Rožanice važna bića u vjeri Slavena.⁷⁵

Nadalje, u jednome crkvenome spisu iz rukopisa XV. st. kaže se narodu da je samo Višnji onaj koji dodjeljuje život ljudima, a ne "Rod koji, sjedeći među vjetrovima, prosipa na zemlju hrpe iz kojih se rađaju ljudi."⁷⁶ Pa kako nas sama riječ *Rod*, uz navedeni tekst, upućuje na vezu Roda s rađanjem ljudi, te kako su Rod i Artemid u istome tome citiranu tekstu izjednačeni, poistovječeni, smatramo zasad samo to da su u vezi s plodnošću. Vjerojatno s onom Artemide (Anahite) i onom Mitre iz para Mitra-Anahita. No, da bismo to učinili dostojnijim povjerenja, pogledajmo još jedan tekst o slavenskoj poganskoj mitologiji. Taj tekst govori o bogu davatelju, Dažbogu, poistovječenome sa Suncem i Vatrom. Ponegdje se naziva Dadzibog, negdje Dabog ili Dajbog, ali je vjerojatno isto što i Svarog,⁷⁷ jer je djelitelj bogatstava. Ostavimo po strani to što nas izraz *bog* podsjeća na Mitru (Bhagu) i radije pogledajmo vrelo, *Hipatsku kroniku* iz 1114. godine: "*U ovoj godini bi osnovana Ladoga, i ladoški stanovnici ovo mi pričahu: kad je velika bura, onda... na obalama rijeke Volhova djeca nalaze oči crva. Tu ih voda izbaci. Nabrao sam ih više stotina, i ima ih raznih vrsta. To me začudi, a oni mi rekoše: Nije to nikakvo čudo, jer mi imamo još staraca koji su otišli u zemlju Jugrinaca i Samojedata. U tim sjevernim zemljama oni su vidjeli jednu oluju; u toj oluji pada jedna vjeverica, rekli bismo, tek što se okotila; ona raste i šeta po zemlji. Zatim dođe i druga oluja, i tada u njoj padaju mali jeleni; i oni rastu i šetaju se po zemlji. I ako tko u ovo ne vjeruje, neka čita Fronografa (sic! Ovdje je Fronograf Đorđe Hamartol).*"

"*U vrijeme Proba bila je jedna velika kiša i velika oluja; i žito pomiješano s mnogo vode pade, te se ispuniše veliki sanduci. Isto tako i u vrijeme Aurelija*

⁷⁴ Cit. u Vyncke, *op. cit.*, str. 10.

⁷⁵ Vyncke, *loc. cit.*

⁷⁶ Vyncke, *op. cit.*, str. 10.; Brückner, Aleksander, *Mitologia slowianska i polska*, Warszawa, 1985., str. 170.

⁷⁷ Lowmianski, Henryk, *Religia Słowian i jej upadek (w. VI - XII)*, Warszawa, 1986., str. 76., nap. 150.

padahu komadići srebra, a u Africi pade i veliko kamenje. Poslije potopa i kad su se ljudi podijelili na mnoge "jezike" poče vladati Mestrom od plemena Ham, a za njim Jeremija, pa Feosta, koga Egipćani zvali Svarog. Dok je ovaj Feosta vladao u Egiptu, padoše s neba klijesta, i ljudi odmah počеше kovati oružje, jer se prije borahu batinama i kamenjem. I ovaj Feosta izdade zakon za žene, da uzimaju samo jednoga muža, da žive ujedno, i da se kazne bludnice. Zato ga prozvaše bog Svarog. Jer prije njega žene se predavahu onima koji ih je god htio, i življahu kao životinje. Ako dobiju dijete, dosuđivahu ga onome, kome one hoće, govoreći: "Evo tvog djeteta"; i čovjek prosvetkuje tu svečanost i primi ga. Feosta uništi taj zakon, i uredi, da svaki čovek ima samo jednu ženu, a svaka žena samo jednog muža. Tko bi povrijedio ovaj zakon bio bi bačen u jednu usijanu peć, da sagori. Zato su ga zvali Svarog, i Egipćani ga obožavahu. Poslije njega vladao je 7470 dana njegov sin, po imenu Sunce, koga zovu Dažbog. Sin Svarogov, kralj Sunca, koji je Dažbog, bješe snažan čovjek. On doznade, da imađaše jedna bogata Egipćanka, i da netko provođaše blud sa njom. Htješe je uhvatiti. No ne hoteći vrijeđati zakon oca Svaroga, on uze sobom nekoliko ljudi, i vidjevši čas kad je ona blud učinila, iznenadi je noću sa njenim saučesnikom; stavi je na muke i provede sramno kroz cijelu zemlju; i tako se u Egiptu uredi besporočni život..."⁷⁸ Dažbog je Sunce i smatra se Svarogovim sinom.⁷⁹ Zato je i normalno da primjećujemo da iz zraka, oluje, u rijeku, vodu, padaju živa stvorenja: crvi, vjeverica, jeleni. Jednostavno, to je motiv plodotvornosti neba i vode, što shvaćamo kao plodotvornost Mitre i Anahite/Artemide. Nadalje, s neba pada kiša pomiješana sa žitom. Opet plodotvorna voda i žito s mitričkih menzi i bikovskoga repa. Padaju komadi srebra i velika kamenja: srebro Mjeseca i kamen neba - iz kamena je rođen Mitra. Da ne znamo za božanski par Mitra - Anahita/Artemida, sve bi ovo bilo teško objašnjivo: božanstva su plodnosti i blagostanja lunarna, a ne sunčana, pa kad kao srpski Da(ž)bog jašu bijela konja i hroma su, sumnje nema. Pa i crvi imaju svoje mjesto u medijaciji koja se ostvaruje između Sunca i Vode.⁸⁰ Svarogov sin "po imenu Sunce, koga zovu Dažbog" radi što i njegov otac: uređuje odnose među ljudima. Mitra radi svoju zakonodavnu funkciju. Iz drugih izvora znamo da je Dažbog grčki Helije, bog koji daje i bog plodnosti,⁸¹ kao što znamo i to da se Mitra poistovjećuje s Helijem. Dažbog je Sunce s lunarnim svojstvima zato što je biće proizišlo iz para s Artemidom-Anahitom, Vodom i Mjesecom.⁸² Zato je s pravom G. Sirkua pretpostavio da ime Svarog ima slavensko (a zato što je *svargu* našao u Rumunjskoj, možda i južnoslavensko) porijeklo i da znači "Sunce".⁸³ Ne znam je li to opažanje potrebno dopuniti, nije mi poznato djelo G. Sirkua, ali smatram da se ime Svarog može dovesti u vezu sa Suncem utoliko što mora da izravno proizlazi iz riječi *xvarenah*, kao njezin oblik.

Što još reći nego da Mitra, Sunce, Dažbog, *xvarenah*, Svarog znače jedno te isto te da su možda isto što i Rod. I Rod sjedi u oblacima kao i Dažbog, u vezi je s

⁷⁸ Navod je iz Đorđa Hamartola, osim podvučenih dijelova, koji su prevodiočev dodatak. Cit. u: Leger, Louis; *Slovenska mitologija*, Beograd, 1984., str. 102-104.

⁷⁹ Leger, *op. cit.*, str. 104.

⁸⁰ Detienne, *op. cit.*, str. 38, 39 i passim.

⁸¹ Leger, *op. cit.*, str. 104.

⁸² Goljevšček, Alenka, *Mit in slovenska ljudska pesem*, Ljubljana, 1982., str. 91.

⁸³ Leger, *op. cit.*, str. 108.

kišom i plodnošću, odnosno Artemidom, budući da je ona iz para s njim, u Slavena kao Rožanice. A što se Artemide/Rožanica tiče, odnosno što se Anahite tiče, kažimo da u Rusa postoji nesumnjivo sjećanje na Anahitu-Artemidu, i to Triviu, u sintagmi *mater sura zemlja*.⁸⁴ To što je riječ o zemlji, a ne o vodi, kao što bi proizlazilo iz do sada rečenoga, neće nas zbuniti. Znamo, naime, da se u Perziji, odakle je Anahita s Mitrom i prešla Slavenima, žene nebeski bog i zemlja. Kod Skita Haumavarga, Papaio, Otac, muž je Zemlje koja se zove Apia, voda.⁸⁵ Skiti su samo naslijedili staru indoiransku koncepciju prisutnu i u *Sedmorim poglavljima*, iranskome tekstu u kojemu je Ahura Mazda muž vode.⁸⁶ Ovdje nam nisu važni nebeski bogovi iz toga para, koji se, uostalom, zamjenjuju,⁸⁷ nego činjenica da su Voda i Zemlja zamjenjive pa je uistinu *mater sura zemlja - Arđvi Sura Anahita*. Slavenska se božica zemlje, *bereginje*, zamišljala u trojstvu i deveterstvu pa je zato lunarno božanstvo. I ona je davalac rasta i plodnosti. Poslije se pomiješala s vilama i povezala uz vodu pa je normalno da je vid Trojne vječne božice.⁸⁸

Budući da smo vezu Anahite s Artemidom već pokazali, ostaje da završimo i ovu etapu našega rada naglašavajući da je moguće da prikaz s kosti iz Nina zaista ima značenje blisko vezi Mitre i Anahite, što smo na početku pretpostavili. To se značenje svodi na vezu među svjetlošću, Suncem i Vatrom s Vodom, Zemljom i Mjesecom, da bi zajedno predstavljali ideju plodnosti i cikličnosti prirode i svemira. Kako su zamjenjivi i ambivalentni likovi Mitre i Anahite, Artemide i Artemida, tako je i prikaz s kosti u Ninu ambivalentan: istodobno prikazuje lovnu i žrtvenu scenu, bika i jelena. Prikaz je možda ambivalentan i namjerno.

No, sad je čas da kažemo kako je dosad bilo riječi samo o jednoj strani grobnoga nalaza, o prikazu sa samo jedne strane. Puna je istina da je predmet ukrašen dvostrano, da i na suprotnoj strani postoji prikaz, ali prikaz koji smo dosad zanemarivali. I o njem ćemo progovoriti, nastojeći ga dovesti u vezu s onim što smo rekli dosad a odnosilo se na mitski sadržaj slike.

IV

S druge strane grobnoga nalaza iz Ždrijaca u Ninu, na jelenjem parošku, nalazi se motiv alterniranih polja, kvadratića, sličan onome na šahovnicama ili na mozaičnim podovima nekih indijskih, poslije i masonskih hramova. Razumije se da i taj motiv ima svoje sakralno značenje, a vjerujemo da ni ono neće biti u suprotnosti s rečenim u našem dosadanjem istraživanju. Jer, postoji li "unutarnja" mogućnost za otkrivanje značenja obaju prikaza s kosti, alterniranih polja i lova na jelena kao motiva žrtvovanja, ona je isključivo u međusobnu podupiranju dvaju prikaza. Alternirana će polja objašnjavati motiv lova i žrtvovanja, i obratno.

⁸⁴ Usp. naprijed o Dijani triviji. U trojkama dolaze i Rožanice.

⁸⁵ Duchesne-Guillemain, *L'Iran*, str. 116

⁸⁶ Duchesne-Guillemain, *L'Iran*, str. 152. Moguće je da nije Mitra, nago Ahura Mazda onaj iz avestičke sintagme *mithra ahura berezanta* koji je bio muž vode i zemlje. Ali, o tome postoje i suprotna mišljenja. Usp. Duchesne-Guillemain, *L'Iran*, str. 125-127.

⁸⁷ Duchesne-Guillemain, *L'Iran*, passim.

⁸⁸ Goljevšček, *op. cit.*, str. 90.

Motiv je obično sačinjen od crnih i bijelih polja, moguće i crvenih i srebrnih, ali u našem je slučaju bespredmetno govoriti o bojama jer njih na parošku nema i najvjerojatnije nikada nije ni bilo: polja su realizirana tako da je kost na nekim mjestima ostavljena nedirnuta, dok je na drugima iscrtkana.

Značenje motiva moguće je dovesti u svezu s kineskim simbolizmom *yina* i *yang*a, s manihejskim dualizmom, s Arjunom i Kršnom itd.,⁸⁹ i nijedno od toga ne bi proturječilo značenju koje pretpostavljamo za prikaz lova/žrtvovanja. Ipak, jedno od značenja toga motiva, ono indijskoga hrama, čini nam se najuvjerljivijim i našoj svrsi najprimjerenijim. Izložiti ćemo ga uz prethodnu napomenu da je motiv i indoevropski i hrvatski, barem stoga što bi mogao biti i prvim prikazom hrvatskoga grba, ako nikako drukčije a ono kao mitski podsjetnik, zapis u doba bez pismenosti.

Indoevropski (indijski i perzijski) motiv alterniranih polja simboličan je, jednostavan i apstraktan, ornamentalan. Njegov je izvor u *Vastu-Puruša mandali*, izrazu odnosa egzistencije i Svjetlosti-Esencije. Mandala je sačinjena od manjih kvadrata koji sačinjavaju prostor u kojem će se ucrtati temelji hrama, a postoje tridesetidva tipa mandale. No, bez obzira na to mnoštvo tipova, mandala uopće utvrđuje i koordinira dva ciklusa, sunčev i mjesečev, muški i ženski. U svemiru, kao i u mandali, odvija se borba i skladna izmjena dana i noći, ljeta i zime, života i smrti, a plan i konstrukcija hrama izražava stanovitu kozmogoniju. U duboku značenju indijskoga hrama izraženo je duhovno jedinstvo, objedinjenost subjekta i objekta, komplementarnost kozmičkih polova, aktivnoga i pasivnoga. Znamo li, uz to, da je mandala prikaz raskomadnoga tijela Puruše, podsjetit će nas i time na motiv plodnosti, pa i Mitrina prvobitnoga bika, i na Ozirisa, dakle i na slavenski božanski par Rod i Rožanice, tj. Artemis i Artemid Slavena.⁹⁰

Slavomir Sambunjak: FEMALE ARTEMIS AND MALE ARTEMIS AMONG THE SLAVS

S u m m a r y

Attempting to explain the meaning of the image on the deer antler prongs from the VIII-XIth centuries in Nin, the motif of the hunt and the sacrifice and the motif of alternating fields, the author turns to mythic representations of the Slavs and the Croats from the pagan period. The detail of the flowering bull's tail, a tail in the form of wheat, is primarily connected with the Mithraic religion and by making an identification between Mithra and Artemis/Anahita it is also connected with the religion of the Slavs. One of the most important Slav gods is Rod who comes paired with the goddess, the threefold Rožanice. This Slavic mythic situation is parallel to the Persian, Iranian as far as the pair go. In addition, Rod and Rožanice in Slavic sources are directly identified with female Artemis and male Artemis, the pair signifying fertility, that is the Sun and water, essence and existence.

⁸⁹ Guénon, *Simboli*, str. 263-265.

⁹⁰ O indijskome hramu v. *Rječnik simbola*, ss. vv. Mandala, Hram.